

10. Карпиченко Н., Кыров А. Вторжение // 1956. Осень в Будапеште. – М., 1996. – С.114.
11. Советский Союз и венгерский кризис 1956 г.: Документы. – М., 1998. – С.579.
12. Советский Союз и венгерский кризис 1956 г.: Документы. – М., 1998. – С.559.
13. A Magyar Forradalmi Munkás-párast Kormány közérdekű rendeletei. Bp. 1956. 1-3. old.
14. Júliustól júniusig. Dokumentumok 1956-1957 történetéből. Bp., 1981, 99-100. old.
15. Советский Союз и венгерский кризис 1956 г.: Документы. – М., 1998. – С.580-581.
16. Карпиченко Н., Кыров А. Вторжение // 1956. Осень в Будапеште. – М., 1996. – С.119.
17. Карпиченко Н., Кыров А. Вторжение // 1956. Осень в Будапеште. – М., 1996. – С.119.
18. Советский Союз и венгерский кризис 1956 г.: Документы. – М., 1998. – С.578.
19. Советский Союз и венгерский кризис 1956 г.: Документы. – М., 1998. – С.579.
20. Малашенко Е.И. Особый корпус в огне Будапешта // Военно-исторический журнал. – 1993. – № 12. – С.30.
21. Советский Союз и венгерский кризис 1956 г.: Документы. – М., 1998. – С.588.
22. Малашенко Е.И. Особый корпус в огне Будапешта // Военно-исторический журнал. – 1993. – № 12. – С.34.
23. Венгрия, 1956 год: «пейзаж» глазами поляка (Из дневника В.Ворошильского.) // Искусство кино. – 1992. – № 4. – С.143.
24. Советский Союз и венгерский кризис 1956 г.: Документы. – М., 1998. – С.611-612.
25. Карпиченко Н., Кыров А. Вторжение // 1956. Осень в Будапеште. – М., 1996. – С.128.
26. Мы навели порядок в Венгрии... Как возник режим Кадара? Документы бывшего архива ЦК КПСС // Континент. – № 85 (1995). – С.230.
27. Мусатов В.Л. События в Венгрии и позиция Кремля // Осмысление истории. – М., 1996. – С.149.
28. Кушинг Г.Д. Советская интервенция в Венгрии 1956-1957 годы. – М., 1995. – С.21.
29. Гриф секретности снят. Потери Вооруженных Сил СССР в войнах, боевых действиях и боевых конфликтах. Статистическое исследование. – М., 1993. – С.397.
30. Малашенко Е.И. Особый корпус в огне Будапешта // Военно-исторический журнал. – 1993. – № 12. – С.36.
31. Бекеш Ч., Райнер Я. История революции // Венгерское обозрение. – 1996. – № 4-5. – С.39.

Осмоловська О.Ю.,

Національний університет імені Т.Шевченка

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ РЕФОРМАЦІЇ ПРОФЕСОРСЬКО-ВИКЛАДАЦЬКИХ КАДРІВ ВИЩОЇ ШКОЛИ УКРАЇНИ (1920–1925 рр.)

Сьогодні ми шукаємо відповіді на багато питань, які поставали та постають під час історичного шляху України. Чому, незважаючи на всі труднощі, Україна все ж таки

мала великий економічний та науковий потенціал, видатних науковців, письменників, музикантів та художників? Як формувалася її наукова еліта?

Розглядаючи проблему викладацького складу вищої школи України в період 1920-1925 рр., дуже цікаво прослідкувати як переплітались усі форми формування та використання викладачів.

На першу половину 1920-х років припадають активні реформаційні процеси в галузі вищої освіти. Даний період можна розподілити на два етапи: 1) 1920–1923 р. – становлення радянської системи вищої освіти;

2) 1924–1925 рр. – завершення етапу реформи. В основу реформи була покладена ідея “єдиної трудової школи”, яка повинна була охопити всі ланки освіти. Український Народний комісаріат освіти пішов навіть далі російського. У Росії університетська система реформувалась, але із збереженням самих університетів. В Україні вирішили провести не просто реформу, “а революцію – ліквідацію університетів і реорганізацію спеціальних вищих учбових закладів” [7, С.4-5]

Навесні та влітку 1920 р. Наркомосвіти України ліквідував університети в Києві, Харкові, Одесі та Дніпропетровську. Замість них були утворені спочатку фізико-математичні інститути та інститути гуманітарно-суспільних наук, дуже швидко їх замінили інститути народної освіти.

У 1923 р. оголошуються “Основні положення просвітницької системи УРСР”. До організаційних форм вищої освіти відносились наступні типи навчальних закладів: технікуми, вищі 3-х літні педкурси та інститути.

Велика увага приділялась педагогічній освіті, для чого створювались Інститути народної освіти та тимчасові вищі 3-х літні педагогічні курси. Система педагогічної освіти в Україні, що була прийнята у 1920 р., проіснувала до 1930 р. Педагогічна освіта цікавила нову владу не випадково – це була ланка дуже важлива, тому що як раз вона відповідає за підготовку нових викладацьких кадрів.

У архівних матеріалах періоду 20-х років достатньо документів, які яскраво малюють перед нами ситуацію та дух того часу. Ознакою реформ було не підняття рівня викладання та поліпшення якості знань, а реалізація ідеї “пролетаризації” інтелігенції та “соціалізації” науки і освіти. Так, свідком, такого підходу є опитування аспірантів, що проводилось в Одеському Інституті народної освіти (далі – ІНО), під час засідання Комісії по перегляду особового складу науково-дослідницьких кафедр. Задачею роботи Комісії було з’ясування “суспільно-політичних інтересів” [10.ф.166, спр.426, арк.70] аспірантів, що переважало на той момент їх досягнення у науковій роботі. У роботі Комісії брали участь не тільки ректор вузу та уповноважений наукового комітету, а й інспектор профосвіти та представник губернського виконавчого профбюро студентських організацій. До комісії викликалися усі працівники кафедр, де в індивідуальному порядку розглядалась їх діяльність та політичні погляди. По закінченні роботи комісія давала рекомендації щодо підвищення політичної свідомості аспірантів та викладачів кафедр.

“Протокол № 3 від 16 жовтня 1924 р.

Особисте опитування аспірантів кафедри математики:

Аспірант Арнольд: є членом кафедри з квітня 1923; викладає на Робітфаку ОСХІ протягом 2-х років; приймає участь у предметних комісіях; суспільну роботу веде, як член ревізійної комісії Місцевкому № 7, політичну літературу читав: Маркса (1 том Капіталу), Енгельса, Каутського, Мартова.

2) Аспірант Гільо: є членом кафедри з квітня 1923; ІНО закінчив у 1922м;... політтрамоти не здавав, указував, що читав Зомбарта, знайомий з Конституцією СРСР і революційним рухом на Заході та у Росії. Запропонувати кафедрі вжити заходів до підвищення інтересу в аспірантів до соціальних і політичних питань». У протоколі від 23 жовтня 1924 р., читаємо, що аспірант «Дур'є... політичною літературою не цікавився, тому що переважаний роботою – приготував дисертацію» [10.арк.95].

Як бачимо, той хто не займався вивченням політтрамоти, підготував дисертацію. Подальша доля аполітичного аспіранта невідома, але знаючи сьогодні весь процес розвитку ситуації у країні, можна з великою долею впевненості казати, що пізніше подібне ставлення до політичних питань закінчувалось трагічно. Нову владу дуже цікавили партійний, національний склад викладачів. Проводились постійні анкетування, опитування серед робітників учбових закладів України з метою мати данні про зміни у професорсько-викладацькому складі. Аналізуючи ряд подібних анкет, можна заявити, що у першій половині 20-х років кількість безпартійних викладачів була значно більша, ніж членів КП (б) У, що свідчить, на думку автора, з одного боку на переважаючу кількість викладачів старої школи, які не мали великого бажання бути членами «партії робітників та селян» [13.ф.1, спр.415, арк.206], а з другого боку підкреслюють, більш-менш лояльне ставлення радянської влади того часу до такої ситуації. Така лояльність пояснюється не демократизмом радянської влади, а просто вимушеною необхідністю, очікуванням, поки стара професура віддасть свої знання для підготовки нових кадрів, а вже у 30-х її з великою радістю почнуть відправляти на «смітник історії». Але це не означає, що на початку 20-х старі спеціалісти працювали вільно і без перешкод. 12 квітня 1921 року на засіданні Укрголовпрофосвіти розглядалося питання про управління вузами. Приймається рішення"...ввести систему єдиноначального управління. На чолі вузу закріпити ректора, при ньому – політичного комісара з правом вето. Для координації роботи створити при ректорі і політкомісарі дорадчий орган з політичним представництвом у складі: ректора, політкомісара, двох помічників комісара, деканів, одного члена комосередку і ділових політичних представництв від зацікавлених господарств і відомств. При декані створити дорадчий орган – факультетську комісію в складі: декана, політкомісара, заступника комісара, представника від однієї спеціальної кафедри і профспілки» [12.ф.166,спр.237,арк.6].

Професура фактично повністю ізолювалася від управління. У 1922 р. вийшов «Кодекс законів про народну освіту», який не тільки закріплював таку систему управління, але підкреслював пріоритет політкомісара над ректором. Політкомісар виступав представником державної влади та мав право «відміняти розпорядження ректора, які шкодили Радянській владі» [12.спр.983,арк.121-122].

Офіційна точка зору на ситуацію у вищій школі звучала зі сторінок багатьох видань того часу: "...вища школа й є ті класові позиції, той фронт, куди в бій двинуто найкваліфікованіших представників класового ворога в особі реакційної професури з цілою концепцією ворожих їхніх поглядів, теорій, щоб привернути на свій бік вишівську пролетарську молодь, щоб боротися проти діалектичної методології, проти марксистського світогляду, щоб підірвати справу соціалістичного будівництва.

Представник ворога – реакційна професура, використовує своє становище, кафедру, щоб пропагувати ворожі ідеї, сіючи отруйне насіння в саму гущу студентства" (в уривках тут і далі збережена орфографія оригіналу. – О.О.) [5, С.19].

Професуру розподіляли на три умовні категорії: 1) професура, що залишається на старих класових позиціях і не приховує свої погляди; 2) професура, що примирилася з диктатурою пролетаріату, але стоїть осторонь від соціалістичного будівництва; 3) професура, що "відмовилася від ідеалістичного світогляду, що усвідомила історичну роль пролетаріату та його авангарду – партії більшовиків" [5, С.22].

Ілюструють такий погляд на професуру і архівні данні. Так, наприклад, у звіті ректора Одеського ІНО від 28.02.1924р. читаємо такі рядки: «Якщо з академічної сторони викладачі ІНО в значній більшості більш-менш задовольняють пред'явленим їм вимогам, то з політичної сторони ми маємо значну більшість не на стороні Радянської політики, що проводиться у Вищій школі. У стінах ІНО...маються колишні члени монархічних організацій, союзу октябристів, кадети і т.п. консерватори з буржуазною ідеологією.

Є в нашому інституті і такі, котрі не визнають Радянської влади і працюють, скрегочучи зубами тільки через шматок хліба. Маються також працівники і із шовіністичним ухилом. Є в нас і релігійно набудована професура» [10.ф.166,спр.349,арк.151].

Таку ситуацію радянська влада починає активно виправляти з допомогою характерних для неї методів.

Практично всі інститути проводили зібрання, де на порядку денному стояло питання про проведення "пролетаризації" вузів, починали голосніше лунати заклики ведення рішучої боротьби з професурою," яка залишилась на старих університетських позиціях" [10.арк.160].

Поряд з процесами не дуже позитивного характеру, у вищій школі періоду 20-х років спостерігаємо й процес, який залишив яскравий слід в історії вітчизняної науки та культури. У 1923 р. XII з'їзд РКП(б) проголосив політику "коренізації" партійно-державного апарату у неросійських республіках, яка в Україні набрала форми "українізації". Найбільший вплив "українізація" справила на розвиток національної освіти. Зростання мережі україномовних навчальних закладів йшло паралельно з безпрецедентним розвитком наукових досліджень у різних галузях. Серед працівників вищої освіти "українізація" мала проблемний характер, тому що російська інтелігенція не дуже активно підтримувала цей процес. Деякі викладачі називали "українізацію" порушенням громадянських прав, а колег, що перейшли на українську мову викладання, – ренегатами [3, С.172]. "Українізувати вузи – справа незвичайно важка, насамперед, через те, що

професури, яка-б викладала науку українською мовою, в дореволюційні часи зовсім не було, не було також наукових підручників українською мовою; до того-ж наукова термінологія і мова є дуже складні і важкі і вимагають довшого часу для того, щоб їх запровадити без шкоди для навчання. Але не помилилося, коли скажемо, що ще більшою затримкою українізації вузів є також і опір з боку русифікаторських тенденцій, що ще є серед значної частини професури й викладачів” [1, С.53].

У вузах проводились заходи щодо впровадження української мови, проводились анкетування про хід та темпи українізації. Аналізуючи архівні документи періоду 1923-1925 рр. можна побачити, що викладання більшою частиною ведось російською мовою, або змішано, але в учбові плани були введені для обов'язкового вивчення українська мова, історія України, українська література. На факультетах вузів утворюються бібліотеки, де починають збирати книги, надруковані українською мовою. На жаль, невеличкою на той період була кількість викладачів, які знали українську мову. Так, наприклад, у Харківському ІНО, на 20 березня 1924 р. на двох факультетах – факпрофосвіти та факсоцвику загальна кількість викладачів складала відповідно 114 та 36 осіб, а з них володіли українською мовою – 11 й 24. [10.ф.166,спр.384,арк.44-45]. У Катеринославському ІНО на 15 травня 1923 р. з 83 викладачів українською мовою викладало лише 12[10.спр.291,арк.16].

Керівництво вузів прогнозувало перехід до викладання українською мовою на період літа – осені 1925 року. Однак, і до цього терміну повного переходу на українську мову не відбулося. Статистичні дані свідчать, що на грудень 1925 року лише 28% викладачів українських вузів перейшло на українську мову викладання.[12.спр.1037,арк.54]. Невеличке зростання даних показників спостерігаємо у період 1927-1928 років (32,5%). За 1925–1927 рр. з 215 вузів на українську мову переведено 62 [1, С.54]. Це, мабуть, було пов'язано з призначенням на посаду комісара народної освіти М.Скрипника, який глибше та послідовніше повів курс на “українізацію” політичного, громадського і культурного життя в УРСР. М.О.Скрипник, з одного боку активізував процес українізації, а з другого, активно підтримував ідею уніфікації системи освіти СРСР, включаючи Україну.

Весь період становлення системи вищої школи у 20-ті р. пронизують протиріччя та проблеми. Нова влада кидалась з краю у край бажаючи швидко вирішати та подолати всі зв'язки з дореволюційною освітою. Ще однією спробою швидше позбавитись від старих кадрів було проведення політики так званого “висуванства”, тобто підборі наукових кадрів з робітників та селян. Як правило, мова йде про висуванство у студентському середовищі при наборі до аспірантури. Роль висуванства у ході поповнення наукових кадрів залишається не до кінця з'ясованою. На думку автора, інститут висуванства науці приніс більше збитків, ніж успіхів, тому що у даному випадку професіональні та моральні якості пов'язувались безпосередньо з соціальним походженням наукових спеціалістів, що у свою чергу, негативно впливало на якість підготовки викладачів. У грудні 1924 року на IV пленумі Укрголовнауки відмічалось “катастрофічне зниження кваліфікації викладачів вузів”

[11.ф.166, спр.950, арк.18]. Незважаючи на ці обставини, поновлення викладацького складу за рахунок “висуванців” продовжувалося. Все більше вимальовувався принцип класового добору та спрямованість на остаточне ідейне та організаційне завоювання вищої школи партією і державою. На X з’їзді КП(б)У в 1927 р. відмічалось, що вища школа поступово перетворювалася в “єдиний державний апарат для проведення комуністичної пропаганди серед усієї маси населення” [4, С.596].

Треба відмітити, що незважаючи на всі суперечливі підходи щодо професорське – викладацького складу вузів України, держава змушена була піклуватися і про деякі економічні проблеми, без вирішення яких неможливою була нормальна робота. Це, наприклад, проблеми, що пов’язані із заробітною платою та поліпшенням житлових умов викладачів. 31 червня 1924 р. видається постанова “Про заходи по поліпшенню житлових умов наукових працівників”, яка надавала право науковцям на одну додаткову кімнату для роботи. На початку 1925–1926 навчального року підвищуються оклади професорів у порівнянні з іншими категоріями викладачів [14, С.208–209].

Говорячи про професорське – викладацькі кадри даного періоду, неможливо обійти увагою ще один момент – це діяльність науково – дослідницьких кафедр, які почали утворюватися у 1921 р. Науково-дослідницькі кафедри розглядались, з одного боку, як основа для проведення науково-дослідницької роботи, а з другого, як база для підготовки нової професури. З метою планомірної організації наукової праці, над Вузами, по ознаці наукової класифікації, організовані науково-дослідницькі кафедри, що можуть поєднуватися і федеруватися по родинних науках.

Науково-дослідницькі кафедри, керовані науковцями, будучи фундаментом Української Академії Наук, крім науково-дослідницької роботи, зв’язаної як з виробництвом, так і з усією роботою Вузу мають завдання – підготовку молодшої професури, в особі аспірантів, виділованих з Вузів” [10.ф.166, спр.467, арк.64].

Укрголовпрофосвіта пропонувала відкрити за декілька років біля ста кафедр з 10–15 осіб у кожній. Кафедри передавались перед подвійне керівництво: Наукового Комітету Укрголовпрофосвіти та Української Академії Наук. К 1923 року в УРСР діяло вже 88 науково – дослідницьких кафедр, де працювало понад 300 аспірантів [7, С.105]. Кафедри переходили на держбюджет, що у тих умовах гарантувало їм нормальні умови для роботи. Кафедри повинні були активізувати підготовку аспірантів, яких планувалося не обмежувати науково-дослідницької роботою, а втягувати “і у педагогічну роботу, шляхом участі у гуртках, семінарах, у проробці питань із студентами вищої школи” [7, С.105].

При деяких кафедрах починали видаватися спеціалізовані наукові журнали. Так, наприклад, на кафедрі в Одесі з жовтня 1923 р. вийшли: “№ 1 – математичний, № 2 – медико-природно – науковий, підготовлені до виходу № 3 – суспільно-гуманітарних наук і № 4 – математичний” [10.ф.166, спр.426, арк.26]. На прикладі Одеси ми можемо уявити собі, які наукові галузі охоплювали науково – дослідницькі кафедри. Так, на 20 грудня 1924 року, кафедри розподілялись тут наступним чином: при Одеському Політехнічному Інституті діяло 2 кафедри: прикладної механіки та інженерно-будівельних

наук. Одеський медичний інститут мав 3 науково-дослідницькі кафедри: морфології та фізіології, профілактичної медицини, епідеміології та бактеріології. При Інституті Народної Освіти – теж 3 – математики, біології, географії та геології. По одній кафедрі функціонувало: при Одеському Сільськогосподарському Інституті – рослинництва, при Інституті Народного Господарства – сучасних правових проблем, при Технікумі прикладної Хімії – кафедра хімії [10.спр.426, арк.55].

Навіть науково – дослідницькі кафедри, які утворювались вже спеціально для підготовки “червоної професури” періодично проводили так званий “перегляд “ особового складу працівників та аспірантів. У протоколі засідання “Комісії по перегляду особового складу Науково – Дослідницьких Кафедр Одеси “від 27 вересня 1924 року, записана постанова:” При перегляді особового складу дослідницьких кафедр застосувати до співробітників їх індивідуальний підхід... Запропонувати ректорам Вузів представити в Комісію свої матеріали, що стосуються діяльності кафедр, прикріплених до їх Вузів. Вважати, що задача Комісії у відношенні політперевірки аспірантів повинна складатися в з'ясуванні їхніх суспільно-політичних інтересів” [10.спр.426, арк.70].

Узагальнюючи факти про стан та склад професорське-викладацьких кадрів України в період становлення вищої школи України, слід зазначити, що увесь процес перетворень щодо складу та роботи викладачів контролювався більшовицькою партією, здійснювався значною мірою на запереченні дореволюційному досвіду роботи, не давав у повному обсязі розгорнути наукову та дослідницьку діяльність. Наявність позитивних моментів практично завжди поглиналась величезною кількістю протилежних мір, які зводили внівець всі спроби реформ. Все це значно гальмувало розвиток наукових кадрів, стримувало потенційні можливості Української вищої школи, яка, незважаючи на всі важкі сторінки у різні часи її існування продовжувала свій розвиток та дарувала світу відомих викладачів та вчених.

Література

1. Авдієнко М.О. Народня освіта на Україні. – Харків, 1927.
2. Вища школа Української РСР за 50 років. У 2-х частинах (1917-1969). – К., 1967.
3. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX-XX століття. – К., 1996.
4. Десятий з'їзд Комуністичної партії (більшовиків) України. 20-29 листопада 1927 р. Стенографічний звіт. – 1928.
5. Дізель С., Баумшгейн В., Боротьба за вищу школу (реконструкція вищої школи і комсомолу). – Харків, 1931.
6. Королев Ф.Ф. Великая Октябрьская социалистическая революция и высшая школа (1917-1920) // Советская педагогика. – 1957. – № 11. – С.76-93.
7. Ряппо Я.П. Реформа высшей школы на Украине в годы революции (1920–1924). Сб.статей и докладов. – К.: Госиздат Украины, 1925.
8. Скрипник М.О. Основні засади народної освіти СРСР. – Харків, 1930. – С.5.
9. ЦДАВО України, ф.166, оп. 5, спр.736.

10. ЦДАВО України, ф.166, оп.3, спр.31,291, 384, 349,426, 467.
11. ЦДАВО України, ф.166, оп.4,спр. 950.
12. ЦДАВО України, ф.166, оп.2, спр.237, 983, 1037.
13. ЦДАГО України, ф.1, оп.20, спр.159, 415, 682, 747, 992, 1020, 1075.
14. Ясницький Г.І. Розвиток народної освіти на Україні (1921-1932 рр.). – К., 1965.

*Смоляр Л.О.,
Одеська академія харчових технологій*

ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ ОСВІТНЬОГО РІВНЯ ЖІНОЧОГО ТА ЧОЛОВІЧОГО НАСЕЛЕННЯ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.)

На жаль, історія жінок з великими труднощами входить в соціокультурний контекст України. Переважна більшість громади вважає жіночу тематику другорядною та неактуальною. Втім, без історії жінок висвітлення соціальної історії України є одностороннім, неповним. В історичній свідомості продовжують діяти та культивуватися психологічні стереотипи романтично-народницького світогляду про рівноправне або майже рівноправне з чоловіками суспільне становище жінок в Україні, про світову унікальність української жінки як берегині, матері та ін. Сучасні дослідники здебільшого випадково чи принагідно звертаються до вивчення різних аспектів проблеми “жінки в українській історії”. Розгляд української історіографії демонструє переважно маргінальний характер наукових досліджень, пов’язаних з різними аспектами жіночої проблематики, кількісно переважають розвідки науково-публіцистичного характеру. Як правило, автори дотепер обмежуються відомими як в науці, так і на рівні масової історичної свідомості фактами, що ілюструють участь жінок в українській історії, методично дублюють перелік так званих історичних жінок, не вдаючись до пошукової та аналітичної праці.

Отож на фоні досягнень світових історіографічних шкіл, бурхливого розвитку історії жінок як самостійної наукової дисципліни така ситуація в українській національній науці вимагає як напрацювання нових напрямків досліджень, так і освоєння модерних методологічних підходів і, в першу чергу, гендерного підходу при дослідженні соціальних явищ.

Гендер, визнаний нині як важливий вимір соціуму поряд з класовим і расовим, слугує описові соціально визначених характеристик чоловіків і жінок. Гендерний підхід в історії передбачає діалог статей в плані реконструкції історичного розвитку з врахуванням форм їх взаємодії та взаємодоповнення. Вивчення історичного процесу з врахуванням гендерного підходу наближає до розуміння загального і специфічного, соціального і індивідуального, подібного і відмінного в еволюції духовного світу чоловіка та жінки. Гендерний підхід як багатогранне бачення історичного процесу вимагає проведення глибинних досліджень в галузі історії жінок та детального вилучення невідомих фактів історії щодо статусу жінок, су-